

Василь ПАСІЧНИК

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ СВІТОГЛЯДНО- ТЕОРЕТИЧНОЇ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУСПІЛЬСТВА

Для здійснення наукових досліджень необхідно насамперед визначити основні методологічні орієнтири. Відомо, що методологія визначає методи і форми наукового пізнання, його прийоми та процедури. Вона обґрунтовує певну систему світоглядних теоретичних положень, які включають в себе сукупність законів, понять і логічних формул, котрі відіграють роль пізнавальних принципів, а також вивчає основу, структуру і властивості наукового знання, генезис та функціональні закономірності його розвитку.

Базовим елементом будь-якої методології, як відомо, є певна світоглядно-теоретична основа дослідження суспільних явищ, процесів і подій, що є важливою передумовою здійснення наукового пошуку. Опираючись на наукову теорію, дослідник-суспільствознавець пояснює і описує сукупність явищ в об'єктивній дійсності та зводить їх до якогось єдиного начала. Це дозволяє систематизувати інформацію про різні сторони суспільного життя у певну завершену систему знань, які науково доведені і характеризуються цілісністю, впорядкованістю та несуперечливістю.

За часів Радянського Союзу такою світоглядно-теоретичною основою дослідження історичного процесу та суспільних явищ був марксизм-ленінізм, який базувався на парадигмі суспільно-економічних формацій, згідно з якою послідовно змінювались типи виробничих відносин. Теза, що в результаті історичного процесу на місце капіталізму мав неминуче прийти комунізм з домінуванням одного класу - пролетаріату, дозволяла підганяти факти під надумані схеми, які нібито запрограмовані об'єктивними тенденціями розвитку людства. Згодом були виявлені і стали очевидними існуючі суперечності марксизму, його невідповідність вимогам сучасної науки. Доказом неадекватності цієї теорії об'єктивній реальності служили невдачі в реалізації даної теоретичної конструкції, тобто практика не підтвердила її істинності. Тому у другій половині 80-х рр. намітився відхід від формаційного підходу, на якому базувалась марксистсько-ленінська методологія; остання, як і інші вузлові положення марксизму-ленінізму, одержала об'єктивну критичну оцінку¹.

В якості альтернативи формаційному підходу став протиставлятися цивілізаційний підхід. Пропонувалося не підганяти всесвітньо-історичний процес під наперед визначені схеми, а зосередитись на вивченні цивілізацій як певної сукупності матеріальних і духовних досягнень окремо взятих типів суспільств. Прихильники цивілізаційного підходу (зокрема А. Тойнбі) висували наступні аргументи: прогрес людства не може здійснюватись однозначно, однолінійне та поступально; суспільна практика не підтвердила положення про пріоритет продуктивних сил як передумови суспільного поступу; жодне вчення неспроможне завчасно знати, чий

¹ Див.: Гуревич А. Я. Теория формаций и реальность // Вопросы философии. - 1990. - № 11-12; Берг М. Л. Цивилизационный подход к истории. Дань конъюнктуре или требование науки? // Коммунист. - 1991. - № 3.

соціальний досвід стане радикальним джерелом змін у суспільстві; майбутнє не може залежати від виступу одного класу-гегемона².

Проте, на думку автора, слід вважати недоцільним протиставлення формаційного і цивілізаційного підходів. В одному випадку за основу дослідження бралась раціональна діалектика, а в другому - емпіризм. Нераціональним слід вважати також спроби їх механічного поєднання. У сучасних умовах є потреба по-новому осмислити формаційний підхід і, не протиставляючи його цивілізаційному, за допомогою більш досконалого сучасного підходу знайти оптимальний метод, який би охопив реальність повніше і багатогранніше. Слід зазначити, що сам цивілізаційний підхід ще недостатньо розроблений, у цьому напрямку зустрічаються лише поодинокі дослідження³. Насправді формаційний та цивілізаційний підходи не тільки не протистоять, а навпаки, доповнюють один одного. Так, категорія "формація" фіксує історичний тип окремого суспільства, а "цивілізація" характеризує ступінь розвитку його матеріальної і духовної культури⁴. Здійснюючи синтез цих підходів, можна сформулювати нове розуміння всесвітньо-історичного процесу, виявити подальшу перспективу розвитку людства та віднайти засоби подолання глобальних проблем, котрі загрожують сьогодні його існуванню. Слід коротко зупинитись на основних принципах, за допомогою яких можна було б об'єднати цивілізаційний та формаційний підходи.

Відомо, що людство послідовно проходить певні етапи у своєму розвитку. Як система, що динамічно розвивається, воно впродовж своєї історичної ходи нагромаджує кількісні зміни. На певному етапі кількісні зміни переходять у якісні, здійснюється революційний стрибок, який дозволяє людству вийти на вищий рівень розвитку. Їх основою є зміни у розвитку продуктивних сил, що призводить до заміни старих виробничих відносин новими, котрі відкривають перспективи для їх подальшого зростання. Всього нараховується три таких стрибки: аграрний, промисловий і науково-технічний, які формують, відповідно, аграрний, індустріальний та інформаційний (умовна назва) способи виробництва. В межах певного способу виробництва можуть існувати істотно відмінні підетапи, що пов'язані з безумовним вдосконаленням продуктивних сил. Так, зокрема, широке застосування залізних знарядь праці і їх вдосконалення призвело до заміни рабовласницького типу суспільства на феодалний, а використання електроенергії та електродвигуна сприяло переростанню домонополістичного капіталізму в імперіалістичну його стадію. Хоч і феодалізм, і імперіалізм продовжували існувати в межах відповідного типу виробництва - аграрного та індустріального. Духовні чинники нарізних етапах відіграють неоднакову роль. В цілому прослідковується поступове зростання ролі духовних і зменшення ваги матеріальних факторів у ході людської історії. Нарощення духовно-інформаційного потенціалу (знань, досвіду, підвищення рівня культури) дозволяє людині отримати владу над матеріальним світом, суспільними процесами, активно і свідомо впливати на їх розвиток. Хоча між духовним і матеріальним існує тісна діалектична взаємозалежність, обидві сторони активно впливають на історичний процес.

Варто коротко зупинитись на логіці заміни одного типу виробництва іншим. Аграрна революція ознаменувала собою

² Див.: Тойнби А. Дж. Постигание истории: Пер. с англ. / Сост. Огурцов А. П. - М.: Прогресс, 1991.

³ Див.: Теория цивилизаций: этапы становления и развития // Новая и новейшая история. - 1994. - № 4-5.

⁴ Філософія/За ред. Г. А. Заїченка.-К.: Вища школа, 1995.-С. 359.

перехід від мисливства і збиральництва до землеробства і скотарства. Люди виробляли вже не лише знаряддя праці, а й засоби існування. Був здійснений перехід від присвійної до виробничої економіки. Це дозволило різко підняти продуктивність праці, з'являється додатковий продукт. Провідною галуззю стає сільське господарство, орієнтоване насамперед на виробництво продуктів харчування та іншої сільськогосподарської продукції. Зародженню і розвитку аграрної цивілізації значною мірою сприяв початок застосування металів, з яких вироблялись прості знаряддя, необхідні для ручної праці.

Після аграрної революції відбулась промислова революція. Остання перетворила саме промисловість на провідну галузь суспільного виробництва, яке зорієнтоване на створення матеріального речового продукту. Сільськогосподарське суспільство трансформувалося в індустріальне. Ручна праця витісняється машинною, де за людиною ще зберігається місце у технологічній системі: робоча машина, двигун і передаточний механізм. Людина тепер частину функцій передає машині, хоч і виконує роль її додатка. Натуральне господарство поступається розширеному товарному виробництву, складається загальнонаціональний ринок. Нова матеріально-технічна база значно розширила можливості людства. За століття воно створило більш потужні продуктивні сили, ніж за всі попередні покоління.

Сьогодні ми є свідками того, як на наших очах розгортається науково-технічна революція. Суть НТР зводиться до докорінного якісного перетворення продуктивних сил на основі пізнання фундаментальних властивостей і законів природи та оволодіння ними, перетворення науки в безпосередню продуктивну силу і провідний фактор суспільного виробництва⁵. Процес революційних перетворень охопив засоби та предмети праці: техніку, технологію, виробництво матеріалів, енергетику, інформатику. Швидкими темпами формується новий спосіб господарювання, який базується на комплексній автоматизації і характеризується широким впровадженням у виробництво мікроелектроніки, робототехніки, гнучких виробничих модулів і систем, принципово нових матеріалів, нових джерел енергії⁶. В ході НТР відбуваються радикальні зміни в більшості компонентів продуктивних сил і виробництва в цілому, що дозволяє здійснюватись технологічним процесам на молекулярному, атомному рівнях, який змінює не лише форму речовини, але і її структуру⁷. Замінюється спосіб механічного впливу на предмет праці використанням фізичних, хімічних, біологічних та інших властивостей речовин та організмів. Наука, техніка, виробництво відтепер становлять єдиний і нерозривний процес, де за наукою і духовним виробництвом закріплюється провідні позиції. Комплексна автоматизація не потребує присутності людини в технологічному процесі, який тепер здійснюється автоматично завдяки появі керуючого пристрою у технологічній системі. Працівник виконує роль обслуговувача, регулювальника і контролера. Зростає значення саме творчої інтелектуальної праці. Національні економіки вже нездатні повноцінно функціонувати без тісного співробітництва з іншими країнами у масштабах світової економічної системи. Розпочинаються інтеграційні процеси, які зруйнують бар'єри між народами і державами.

При цьому необхідно зробити суттєве зауваження. Економічну, а також соціальну та культурну інтеграцію (що об'єктивно слідує за економічними процесами), фор-

мування людства як єдиного цілого на сучасному етапі, однак, не слід розглядати як національну інтеграцію, злиття націй, як це передбачав марксизм-ленінізм. Навпаки, роль національного фактора у світі лише підвищується. Це обумовлено значною мірою зростанням національної самосвідомості і ваги духовно-психологічних чинників у суспільстві, прагненням позбутися національного гноблення, різних витончених форм психологічного насильства над людиною та спільнотами, до яких вона належить. Ігнорування етнопсихологічних особливостей соціальних спільнот, нівелювання їх національної специфіки обертаються значними втратами, виливаються у міжнаціональні конфлікти, які порушують стабільність існуючої системи міжнародних відносин та загрожують світовому співтовариству.

Зміни у розвитку продуктивних сил викликають відповідні зміни у соціальній структурі суспільства. Так, аграрна революція сприяла розкладу родоплемінного ладу. В результаті зростання продуктивності праці відпала необхідність у веденні колективного господарства та в персильній власності. Виникла приватна власність, майнова нерівність, соціальне розшарування та поділ суспільства на класи. Щоб належати до панівного класу, необхідно було бути власником землі, а для її обробки потрібне особисто залежне населення (раби, кріпаки). Щоб змусити це населення працювати, застосовується позаекономічний примус. Так виникає рабовласницький лад, який згодом замінюється феодальним. Буржуазія, тобто частина населення, яка є власником капіталу і задіяна, як правило, у сфері матеріального виробництва речового продукту, не належала до основних класів і була певним прошарком, оскільки це матеріальне виробництво, як правило, було додатком до сільського господарства.

Радикальні зміни в організації виробничих процесів і промислова революція вивела матеріальне виробництво речового продукту на провідне місце, а буржуазія з прошарку перетворилась у новий клас. Від феодалізму суспільство перейшло до капіталізму. В умовах нового ладу найголовнішим ставало володіти капіталом, завдяки якому можна було б стати власником засобів виробництва (в тому числі і землі). Для ведення суспільного виробництва відпала необхідність у позаекономічному примусі. Пригноблені класи отримали особисту свободу, разом з якою вони, як правило, втрачали засоби до існування. Вивільнялась робоча сила, до якої застосовувався економічний примус. Щоб вижити, колишній селянин змушений був йти працювати до капіталіста за платню, а останній привласнював його працю. Відчуження, як соціальне явище, зберігалось, хоч у дещо гуманізованій формі. Бурхливий розвиток матеріального виробництва сприяв швидкому розвитку науки, тобто духовної сфери діяльності, яка в умовах капіталізму була додатком до цього виробництва. Це накладало свій відбиток на місце інтелігенції в соціальній структурі. Інтелігенція виконувала радше допоміжну функцію в суспільному виробництві, а тому ще не виступала у суспільстві як самостійна соціальна сила, і відігравала лише роль прошарку в системі основних класів.

У результаті науково-технічної революції різко зросло значення саме інтелектуальної праці, а значить, і роль інтелігенції. Можна навіть припустити (за аналогією з попередніми революціями), що інтелігенція перетвориться у самостійний клас. Цей новоутворений клас було б доцільно назвати класом службовців, оскільки основне його призначення - здійснення інформаційного обслуговування суспільства. До класу службовців входить наукова, технічна та гуманітарна інтелігенція, задіяна у духовному та матеріальному виробництві, сфері обслуговування, управлінні суспільством та забезпеченні обороноздатності країни. Ко-

⁵ Политическая экономия: Словарь / Под ред. О. И. Ожерельева. -М.: Политиздат, 1990. - С. 304.

⁶ Там же. - С. 305.

⁷ Там же. - С. 306.

лишні панівні класи - буржуазія та номенклатура - очевидно, втрачать своє привілейоване становище та ознаки самостійних класів (верств) і згодом увійдуть у клас службовців, подібно до того, як земельна аристократія феодального суспільства в результаті буржуазних революцій включилась у клас буржуазії. Те ж саме стосується селянства і робітничого класу, таким чином, з'являється можливість створити соціальне однорідне суспільство, при збереженні і подальшому поглибленні поділу праці, та здійснити перехід до неантагоністичного суспільства.

Клас службовців покликаний здійснювати інформаційне обслуговування у різних формах і в найрізноманітніших ділянках життя. Вміння здобувати, володіти і розпоряджатись інформацією стає важливішим за вміння здобувати, володіти і розпоряджатись капіталом (хоч недопустимо протиставляти ці явища одне одному в силу їх взаємопов'язаності). Якщо раніше все суспільство було зорієнтоване на примноження і збільшення капіталу, що пропорційно збільшувало багатство людей, то в нових умовах воно переорієнтовується на збільшення і засвоєння нових обсягів інформації, її переробку та вчасне використання. Оскільки саме від вміння здобувати і використовувати інформацію прямо чи опосередковано залежить зростання капіталу та матеріального багатства (як у свій час від виробництва матеріального речового продукту залежала продуктивність сільського господарства). Тобто "надбудовується" ще один "поверх" у суспільному виробництві. На нашу думку, не зникнуть товарно-грошові відносини, ринок, капітал і надалі відіграватиме важливу роль, яка в сучасних умовах буде не вирішальною, а похідною в процесі розвитку суспільства. Очевидно, видозміниться сам характер капіталу, який виконуватиме насамперед інформаційну функцію, а не роль грошового еквівалента, як це було раніше. На сьогоднішній день ми вже до певної міри є свідками цього процесу. Так, світ відмовився прирівнювати свою валюту до золотого запасу, що є початком справжньої революції, яка різко змінить природу та характер сучасного капіталу.

У новому інформаційному суспільстві будуть існувати різні форми власності: суспільна, колективна, приватна. Збережеться поділ на багатших і бідніших. Слід очікувати, що злиднів не буде, оскільки розподіл національного багатства буде здійснюватись залежно від внеску кожної особи у суспільне виробництво. Єдине, що буде відсутнє, - так це відчуження людини від результатів праці та її експлуатація. Відомо, що економічна революція знаменується змінами у соціальній структурі суспільства, появою нових класів, що веде до політичної революції та приходу цих провідних класів до влади. Так, кінцевим результатом аграрної революції був прихід до влади земельної аристократії і утвердження відносин особистої залежності із застосуванням позаекономічного примусу. Мануфактурний технологічний переворот, особливо промислова революція, сприяв утвердженню буржуазії як власника капіталу. Було ліквідовано особисту залежність, а позаекономічний примус замінився економічним. Мабуть, аналогічно науково-технічна революція сприятиме приходу до влади класу службовців, який є власником інформації і вміє нею розпорядитись. Основний зміст цієї політичної революції - подолання експлуатації людини і її відчуження, розкріпачення могутнього потенціалу кожного індивіда, що сприятиме формуванню багатой індивідуальності та утвердженню в людині особистості, котра, отримуючи бажану свободу, здатна розуміти, що таке зло і добро, нести персональну відповідальність за свою поведінку та діяльність.

За умов відсутності експлуатації та відчуження створюються більш сприятливі умови для оптимального узгодження інтересів індивіда з певними колективами, соціальними групами, суспільством, нацією і т. п. Слід сподіватись, що

необхідність і свобода будуть знаходитись у гармонійному співвідношенні. За людиною завжди зберігатиметься недоторканим право на свободу волі, без якогось негативного впливу і тиску на неї ззовні. Тиск застосовуватиметься лише у разі, коли вона загрожуватиме інтересам інших людей і суспільству в цілому, підриваючи їх життєздатність та життєдіяльність.

Важливим є не стільки моралізаторство навколо проблем відчуження. Подолання відчуження людини обумовлено потребою суспільного виробництва у висококваліфікованому, творчому та всебічно розвиненому працівникові, який зможе сформуватись лише за умов повного розкріпачення всіх його духовних і матеріальних сил та можливостей. Зараз такими працівниками стають виключно обдаровані люди. В майбутньому завдяки утвердженню реальної свободи та прогресу педагогічних наук практично кожен відповідатиме сучасним необхідним професійним вимогам, хоч вони будуть постійно зростати в процесі розгортання НТР і в результаті справжнього інформаційного виходу.

Існує потреба коротко викласти суть відчуження людини від праці і суспільства, яке характерне як для капіталізму, так і для соціалізму. Воно, за Марксом, зводиться до чотирьох основних аспектів: відчуження людини від результатів праці, відчуження від самої праці, відчуження від своєї родової сутності та відчуження людини від інших людей.

Перше. Природна сировина, засоби виробництва і результати праці належать не всім виробникам, а лише окремому власнику чи вузькому колу власників. Отже, для людини, безпосередньо задіяної в процесі виробництва, вони є чужими. І чим більше вона переробляє взяті від природи матеріали, тим більше виробляє чужих собі предметів, продуктів, речей. Таким чином, ці речі підкоряють собі людину і вона повністю від них залежить. *Друге.* Сама праця для людини є примусовою. У неї немає вибору, працювати чи не працювати, оскільки інші засоби до існування вона позбавлена. Але така праця, як правило, навряд чи зможе принести задоволення і радість, оскільки виступає лише засобом забезпечення першочергових потреб людини, що сковує її творчі потенції. До того ж основний контроль регулювання і управління здійснюється насамперед власником виробництва. Тому людина стає вільною не в процесі праці, а при здійсненні життєво важливих функцій, спільних з тварину (їжа, питво, секс, розпорядження житлом, речами і т. п.), що істотно обкрадає її життя, зводить до тваринно-рослинного існування. *Третє.* Оскільки праця для людини

виступає лише засобом підтримки власного індивідуального життя, а не життя "роду" і природи, то індивід ставиться і до виробництва, і до оточуючої природи не як вільна, а як підневільна істота, тобто вороже і по-хижацьки. А це відбирає у людини її родове життя і людську сутність. У цих умовах людина не співробітнічає добровільно з іншими індивідуальностями в рамках і масштабах сім'ї, родини, нації, людства, планети, Всесвіту взагалі, не пише "книгу життя", не бере участь у ньому як співтворець. Це — виключно споживач, хижак, який прагне максимально урвати щось для себе вже тепер, не співставляючи свої дії ні з минулим, ні з майбутнім, часто руйнуючи навколишнє середовище, інших людей, самого себе. Така особа відкидає традиції, опоганює коріння і основи життя, в тому числі своє власне життя, оскільки неможливо відірвати частку від цілого. *І останнє.* Відчужена праця породжує відчуження між самими людьми. Людина людині - вовк. Люди постійно конкурують між собою, щоб отримати престижну роботу, здійснити кар'єру, здобути надприбутки і т. п. Суспільство і трудові колективи зазнають непродуктивного суперництва в боротьбі за владу, щоб забезпечити собі найвигідніші умови, накинувши своє панування іншій людині, групі людей,

народу. За таких умов перемога одного неминує обертається поразкою для іншого.

Слід відразу внести необхідні уточнення. Експлуатація людини людиною в умовах розпаду цілісності людства відіграла певну позитивну роль. Одна частина населення займалась фізичною працею (операційна діяльність), а інша частина, привілейована меншість, — розумовою працею (організаційна діяльність). Щоб експлуатоване населення "захотіло" виконувати покладені на нього функції, були задіяні механізми примусу, відмінні для різних історичних епох. Вражає проникливість великого античного мислителя Арістотеля, котрий виправдовував рабство, був його захисником, але одночасно мріяв про ідеальний справедливий державний устрій: "Якби кожний інструмент міг виконувати властиву йому роботу сам, за даним йому наказом чи навіть його випереджаючи..., якби ткацькі човники самі ткали..., то тоді б і будівничим при будівництві не потрібні були робітники, а панам не потрібні були б раби"⁸. Ми якраз живемо у такий період історії людства, коли мрія Арістотеля реально матеріалізується в автоматизованій лінії виробництва. З'являються цілі цехи і навіть заводи, де людина лише управляє роботизованою технікою і здійснює її обслуговування. Тобто фізичну і операторську діяльність тепер зможе виконувати сама техніка, яка більш ефективно справляється з цією рутинною роботою, ніж робітник. За людиною залишається місце організаційної роботи і обслуговування цих машин, а також наукова та художня творчість. Звідси відпадає економічна необхідність в експлуатації людини людиною, яка буде замінена експлуатацією техніки людиною як більш високопродуктивний принцип організації суспільного виробництва. Хоч дана обставина без відповідних змін у соціальній і політичній сферах суспільства не призведе автоматично до подолання експлуатації людини і її соціального поневолення.

Створюються, таким чином, об'єктивні передумови для реалізації біблійного пророцтва про подолання відчуження людини і її експлуатації: "І доми побудують, і мешкати будуть, засадять вони виноградники, і будуть їхній плід споживати. Не будуть вони будувати, щоб інший сидів, не будуть садити, щоб інший спожив, дні бо народу Мого - як дні дерева, і вибранці Мої зуживатимуть чин своїх рук!" (Ісаї 65:21,22).

Крім економічних, соціальних і політичних чинників, особливий інтерес викликають проблеми духовності. В марксистсько-ленінській методології духовність фактично звідилась до матеріального і виводилась із соціально-економічних взаємовідносин, які склались у суспільстві на певному етапі його розвитку. Заперечувалась об'єктивна реальність духовного світу та об'єктивна зумовленість етичних і естетичних цінностей. Людина позбавлялась віри, розуміння свого вищого призначення, Божественного помислу у її житті. Існування Бога проголошувалось вигадкою, а релігія відкидалась як забобони і пережитки минулого, "опіум для народу". Тому духовній історії людства не приділялась належна увага. Не існувало у радянській науці навіть такого поняття — духовна історія. Його підміняв термін "історія культури". Хоча ці поняття дуже близькі за змістом, їх не можна ототожнювати. Культура — це спосіб освоєння людиною навколишнього зовнішнього і внутрішнього світу. Під духовністю варто розуміти певний духовно-психологічний стан та характеристики окремої особи, країни, цивілізації, людства в цілому. Отже, культура виступає способом вираження духовно-психологічного стану.

Проте марксизм містить у собі певні позитивні положення, оскільки він відкрив і науково обґрунтував дію

матеріальних факторів у всесвітньо-історичному процесі, їх вплив на духовність. Справді, духовність зазнає суттєвих впливів з боку навколишнього середовища. Насамперед вона залежить від рівня розвитку суспільного виробництва, хоча значною мірою зберігає свою автономію і сама активно впливає на нього.

Так, первісна людина, через свою повну залежність від природи, ще не могла усвідомити своєї окремішності та унікальності у порівнянні з іншими живими істотами. Звірі, птахи, риби, ліси, поля і т. д. одухотворялись, їм приписувались людські риси та властивості. Перші спроби осмислити світ знаходили своє вираження в образній художній формі у міфології.

У результаті аграрної революції людина стала активніше освоювати оточуючий її світ, з'являється намагання осмислити його у теоретичній формі. З міфології виділяються релігія, філософія (що включала в себе науку) і мистецтво. Але людина і надалі усвідомлювала свою слабкість у порівнянні з більш могутніми й невідомими їй силами, відчувала свою нікчемність, ущербність та беззахисність перед ними. Це в добу Античності знайшло своє вираження у космоцентризмі, де акцент робився на зв'язку людини з Космосом, в якому вона розчинялась, і в геоцентризмі (Середньовіччя), де на перше місце виходить зв'язок з Богом і відбувається переорієнтація на відносини зі своїм ближнім та соціальні проблеми. Природа втрачає риси своєї колишньої Божественності, а сам земний світ тепер вважається чимось поганим та гріховним.

У зв'язку з розвитком капіталістичних відносин людина ніби знову повертається до цінностей Античності, вирішуючи саме земні, матеріальні проблеми. Але насправді це зовсім не так. Тепер людина не лише не розчиняється в Космосі, а відчуває себе його центром (антропоцентризм), чого не було раніше. Вона творець, який активно перетворює навколишній матеріальний світ, спираючись на свої досягнення в суспільному виробництві. Бурхливо розвивається наука і техніка. Одночасно людина прагне оптимізувати і раціоналізувати міжлюдські та соціальні відносини у суспільстві на засадах розумного егоїзму.

Науково-технічна революція дозволяє здобути бажану владу над природою і матерією. Але тут виникає гострий інтерес до духовності, до морального обличчя людства, до проблем власної душі, а також до Космічних і Божественних питань, які ще залишаються загадковими і незрозумілими. Намічається переорієнтація з нашого матеріального світу на освоєння іншого, духовного світу, "світу вічних ідей". Очевидно, відбудеться своєрідне повернення до проблематики, яка була провідною для епохи Середньовіччя. Але це буде не механічним повторенням того, що було, а органічно пов'язане з новими проблемами, які постали перед людством. Відбудеться нове прочитання Біблії стосовно отриманих знань, а християнство за таких обставин зможе стати необхідною світоглядною основою. Хоч, можливо, дещо видозміниться форма християнства, яке буде орієнтуватись не лише на надчуттєве, підсвідоме сприйняття вищого духовного світу, а також на трансформацію свідомості людини з метою підкорення власної природи, подолання егоїзму і народження Бога в самій людині. Таким чином, буде врівноважено і гармонізовано свідоме і підсвідоме, внутрішній і зовнішній світ, матеріальне і духовне, земне і небесне, людське і Божественне. Основний наголос буде робитись не на втечі від реального земного світу, а на активному його зміцненні, вдосконаленні та гармонізації. Буде акцентуватись увага на збільшенні духовної сили, енергії, волі, що орієнтує на оптимальну взаємодію з величезними масами народу і колективами, де індивідуальне не принижується, а оберігається й культивується як необхідна умова і

⁸ Цит. за кн.: Рауэль А. А. История экономических учений. - М.: Высшая школа, 1972. - С. 30.

вихідний момент даного колективного. Людство стане на шлях Боголюдства, відкинувши ідею людинобожжя...

Виникне новий тип суспільства, де люди будуть жити у тісному зв'язку з Богом: "Оце оселя Бога з людьми, і Він житиме з ними! Вони будуть народом Його і Сам Бог буде з ними" (Апокаліпсис 21:3). Зникне експлуатація людини та її відчуження, а праця стане джерелом радості, самоствердження та творчого розкриття особи. Люди забудуть про давню ненависть та ворожнечу, а між народами запанує мир: "І мечі свої перекують вони на лемеші, а списи свої на серпи. Не підніме меча проти народу, і більше не будуть навчатись війни" (Ісаї 2:4). Буде відновлена екологічна рівновага, а Земля перетвориться у квітучий сад:

"Звеселиться пустиня та пуша, і радітиме степ, і зацвіте, мов троянда - зацвітаючи, буде цвісти та радіти... бо води в пустелі заб'ють джерелом і потоки в степу! І місце сухе стане ставом, а спрагнений край - збірником вод джерельних" (Ісаї 3 5:1, 6, 7).

Отже, наприкінці ХХ століття людство вступило в епоху глобальних економічних, соціальних, духовних та політичних трансформацій. Ці зміни викликані розгортанням науково-технічної революції, яка спричинила якісний стрибок у розвитку продуктивних сил і радикально вплинула на всі сфери життєдіяльності сучасного суспільства. В економіці відбувається комплексна автоматизація та комп'ютеризація виробничих процесів.

Підвищення ролі інтелектуальної праці потягнуло за собою зрушення в соціальній сфері, де значно зростає роль інтелігенції, збільшується її питома вага у суспільстві. Духовна сфера зазнає змін внаслідок справжнього інформаційного вибуху, інформатизації всіх сторін життя людини, що ламає традиційні уявлення та стереотипи. За таких умов практично всі існуючі інститути суспільства зазнають кризи і розкладу. Насамперед, це стосується політичних інститутів, які закріплюють певний тип виробничих відносин. Суспільство зазнає загального розкладу існуючих форм організації суспільного життя, що загрожує у будь-який момент вилитись у загальносвітову кризу із непередбачуваними наслідками.

Цілком вірогідно, що саме сьогодні людство вступило в період, який характеризується Біблією як "останні часи" існуючого світу, котрий базується на таких принципах та засадах, що суперечать Божим (духовним) Законам і нормам, християнської моралі. Виході системних трансформацій можна прогнозувати поетапне та послідовне визволення людини від абсолютного зла (у біблійному розумінні) та його проявів у духовній, політичній, економічній і соціальній сферах суспільства, на міжнародній арені. Це стане запорукою виживання людства, небаченого розквіту його можливостей. З утвердженням цієї позитивної свободи знову наступить "золотий вік", а людство поверне "втрачений рай", свою цілісність та гармонію.